

“Zufonguyo va Jahonpoyo” lugʻtida manbalar tasnifi

Avriddinov Jobir Musulvon oʻgʻli

Termiz davlat pedagogika instituti

Oʻzbek tili va adabiyoti kafedrasini oʻqituvchisi

Annotatsiya: “Zufonguyo va Jahonpoyo” lugʻati oʻtgan asrning 60-yillari boshlarigacha yoʻqolgan lugʻatlar sifatida qaraldi. 1960-yillarning boshlarida matbuotda bir vaqtning oʻzida bir-biri haqida bilmagan ikkita maqola paydo boʻldi. Hind olimi Sayyid Hasan eʼlon qilgan Patna kutubxonasidan ushbu madaniyatning qoʻlyozmasi topilgan. Uning yana bir nusxasi Toshkent Milliy universiteti kutubxonasidan I. S. Baevskiy tomonidan roʻyxatga olingan. Toshkent qoʻlyozmasi asosida va hindcha nusxasini hisobga olgan holda ushbu lugʻatning faksimile ilovasi bilan izohli soʻzlar roʻyxatini tushuntirish bilan birinchi marta 1974-yilda Moskvada Baevskiy tomonidan nashr etilgan.

Kalit soʻzlar: “Zufonguyo”, lugʻatshunoslik, qoʻlyozma, “Gyanpoyo”, madaniyat, “Ajoib-ul-lugʻot”

“Zufonguyo”ning muqaddimasida manbalar koʻrsatilmagan. Biroq muallifning fikricha, uning davrida lugʻatshunoslik rivojlanib, lugʻatshunoslik asarlari muhokama qilingan. Uning atrofida tanqidiy fikrlar bildirildi. Doʻstlar iltimosiga koʻra, lugʻat tuzish haqida aytib oʻtdik. Mana yana bir parcha: “...odamlarga qulaylik yaratish uchun madaniy guvohnomani toʻlab, foydali boʻladigan bino quring.

Huddi har bir quruqlikdan, dengizdan... va har bir yurtning soʻzidan teng oʻlchov boʻlishi va har bir soʻzning toʻgʻriligi haqida oʻylab koʻring, boʻlim va turlarni topingki, bundan dunyo manfaat koʻrsin. Lugʻat matnida muallif manba sifatida toʻrtta lugʻatga murojaat qiladi: Asadi Tusiyning “Furs lugʻati”, Fahri Qavvosning “Farhangnoma”, Nosir Ahmadning “Risola”si va “Farhangi Firdavsiy” muallifi I.S.Baevskiyning yozishicha. “Zufonguyo” 12 ta holatda “Lugati Furs”ga ishora qilgan. “Zufonguyo” muallifi 25 ta holatda “Farhangi qavvos”ga murojaat qilib, uni manba sifatida koʻrsatadi. “Nosir Ahmad risolasi” madaniyatda bir marta tilga olinadi.

“Zufonguyo”ning toʻrtinchi manbasi “Firdavsiy lugʻati”dir. Lugʻatda “Dar Firdavsiy” nomi bilan tilga olingan, 21 marta tilga olingan. Baevskiy nimaga ishora qiladi: Said Nafisiy va Zaleman tuzgan madaniy yozuvlar roʻyxatida “Firdavsiy lugʻati” (shu nomdagi) yoʻq. Ammo Firdavsiy «Shohnoma»sining bir qancha variantlari tayyorlangan boʻlib, ulardan eng mashhuri va eng qadimgisi «Favoid Burkoniy»dir (1419-yil). Said Nafisiy “Burhoni koʻte”ning muqaddimasida tuzgan lugʻatlar roʻyxatida “Shohnoma”ning bir qancha lugʻatlarini sanab oʻtgan. Lekin uning muallifini tilga olmadi. Xulosa qilib aytganda, Hindistonda tuzilgan lugʻatlarning oʻziga xos xususiyatlaridan biri

shundaki, tojik tilining ko‘p qo‘llaniladigan so‘z va iboralari bilan bir qatorda Hindistonning fors tilida so‘zlashuvchilarga xos bo‘lgan lug‘at birliklari ham to‘plangan.

“Zufonguyo va Jahonpoyo” lug‘ati o‘tgan asrning 60-yillari boshlarigacha yo‘qolgan lug‘atlar sifatida qaraldi. 1960-yillarning boshlarida matbuotda bir vaqtning o‘zida bir-biri haqida bilmagan ikkita maqola paydo bo‘ldi. Hind olimi Sayyid Hasan e‘lon qilgan Patna kutubxonasidan ushbu madaniyatning qo‘lyozmasi topilgan. Uning yana bir nusxasi Toshkent Milliy universiteti kutubxonasidan I. S. Baevskiy tomonidan ro‘yxatga olingan. Toshkent qo‘lyozmasi asosida va hindcha nusxasini hisobga olgan holda ushbu lug‘atning faksimile ilovasi bilan izohli so‘zlar ro‘yxatini tushuntirish bilan birinchi marta 1974-yilda Moskvada Baevskiy tomonidan nashr etilgan.

Toshkent va hind qo‘lyozmalarini sinchiklab o‘rganish natijasida I.S.Baevskiy har ikki madaniyat bir xil, ya‘ni “Zufonguyo va Gyanpoyo” ekanligini isbotlaydi, ammo hind qo‘lyozmasida ba‘zi boblar birlashtirilib, soni jihatidan birmuncha farq qiladi. izohli so‘zlar. Ushbu madaniyatning yana bir nusxasini Germaniyada topish mumkin. Shunday qilib, I. S. Baevskiy shu kungacha dunyoning mashhur kutubxonalarida ushbu madaniyatning 4 ta qo‘lyozmasi saqlanganligini isbotlaydi.

XVII asrning ikkinchi yarmigacha lug‘at yozuvchilarining “Zufonguyo” lug‘atidan foydalanishini kuzatish qiyin.

Forscha-turkcha ikki tilli lug‘atning (1665) lug‘tlaridan biri «Turk madaniyati» deb atalgan «Zufonguyo» lug‘atidan foydalanilgan. Keyingi davrlarda lug‘at mualliflari ham ushbu lug‘atning izohini sanab o‘tganlar. Masalan, V.V.Kushev 19-asr boshlarida yozilgan “Ocherki afganskoi pismennoi kultury” (“Afg‘on qo‘lyozmalari lug‘ati haqida ocherk”) asarida “Zufonguyo” lug‘atining ko‘p tilli lug‘atini yaratishda tasvirlangan. 1228/1813 yillarda Muhammad Iloxayrxon tomonidan ishlab chiqilgan “Ajoib-ul-lug‘ot” deb atalgan hind, pushtu, fors va arab tillarida ham ushbu lug‘at manba sifatida keltirilgan. Ilova bilan izohlangan so‘zlar birinchi marta 1974 yilda Moskvada Baevskiy tomonidan nashr etilgan. Oradan bir necha yil o‘tib (1978-yil) Tehronda ushbu madaniyatning yana bir qo‘lyozmasi topilib, “Panjbaxsh” nomi bilan ro‘yxatga olingan. Uning fotonusxasi Rossiya AFP Sankt-Peterburg qo‘lyozmalar bo‘limida saqlanadi.

Tehron versiyasida urg‘uga urg‘u beriladi, bu esa tushuntirilgan so‘zni to‘g‘ri o‘qish imkonini beradi. Tehron qo‘lyozmasida muallifning muqaddimasi va ilovasi yo‘q. Savol tug‘iladi, nega bu madaniyat "Panjbaxsh" deb ataladi? Toshkent va hind qo‘lyozmalarini sinchiklab o‘rganish natijasida I.S.Baevskiy har ikki madaniyat bir xil, ya‘ni “Zufonguyo va Gyanpoyo” ekanligini isbotlaydi, ammo hind qo‘lyozmasida ba‘zi boblar birlashtirilib, soni jihatidan birmuncha farq qiladi. izohli so‘zlar.

“Zufonguyo” muallifi birinchilardan bo‘lib turkcha-o‘zbekcha so‘zlarni alohida bo‘limga (VII bo‘lim) kiritgan. Albatta, ba‘zi turkiy-o‘zbekcha o‘zlashtirilgan so‘zlar avvalgi lug‘atlarda ham uchragan, ammo “Zufonguyo” muallifi juda ko‘p (572 lug‘at,

boshqa variantda 478 lugʻat) koʻrsatgan boʻlsa, bu turkiy tilning oʻtgan davrlarda keng tarqalganligidan dalolat beradi. Hindiston shimolida va markazida.- oʻzbekchani koʻrsatadi. Bu, albatta, tarixiy voqealar bilan bogʻliq. V. V. Bartold taʼkidlaganidek, "XIII asrda biz musulmon dunyosining uchta adabiy tili, arab, fors va turkiy tillarning rasmlarini koʻrishimiz mumkin" (allaqachon XIII asrda biz uchta adabiy tilni koʻrishimiz mumkin edi. musulmon dunyosi arab, fors va turk tillari hisobga olinadi).

XV asrdan boshlab turkiy-oʻzbekcha soʻzlarning lugʻatiga kirib borishini barcha talqin lugʻatlarida kuzatishimiz mumkin. Muallif turkcha-oʻzbekcha soʻzlarning bir qismini “Dar zabodni turki” deb atagan boʻlib, bizningcha, lugʻatshunoslik tarixida birinchilardan boʻlib ikki tilli turkcha-forscha lugʻat yaratgan. Arabcha-forscha lugʻat amaliyoti XIV asrda rivojlangan boʻlsa, uning manbasi XI asrga borib taqaladi. Biroq turkcha-forscha lugʻatning rivojlanishi XV-XVI asrlarga toʻgʻri keladi, yaʼni qadimgi oʻzbek tilidagi Alisher Navoiy asarlari asosida “Badoe-ul-lugʻot” (XV asr) lugʻati yaratilgan. “Zufonguyo”da koʻp hollarda tushuntirilgan soʻzning hindcha ekvivalenti berilgan boʻlib, ehtimol u xuddi shu urdu tilini bildiradi. Shuning uchun bu lugʻat koʻp tilli lugʻat sifatida ishlatilishi mumkin.

“Zufonguyo”ning bu yoʻnalishi keyingi lugʻati tahlillarda (yaʼni tilning lugʻaviy tarkibini boʻlimlarga boʻlmasdan) rivojlanmagan. Koʻchirma soʻzlar alohida nota bilan, baʼzan esa arabcha -ain, forscha -f, turkcha -t bosh harflari bilan belgilangan. “Zufonguyo”da kitob lugʻati bilan bir qatorda soʻzlashuv soʻzlariga ham alohida oʻrin berilgan. Lugʻatda Buxoro, Sheroz, Nishopur, Fargʻona, Mavrounnahr, Gelon, Ozarbayjon kabi soʻzlarni uchratishimiz mumkin. Lugʻat oʻrta asrlar yozma madaniyatining eng muhim qismlaridan biridir. Tojik-fors lugʻati oʻzining anʼana va madaniyati bilan XI asrdan boshlangan boʻlib, uning ildizlari bundan ham qadimiydir.

Fors tilida soʻzlashuvchi xalqlar lugʻatining rivojlanishida lugʻatlar muhim oʻrin tutgan. Lugʻatlarning rivojlanishi asrdan-asrga ilmiy mahsulotlarga talab ortib borayotganligini koʻrsatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Аҳадов Ҳ . «Фарҳанги Рашидӣ» ҳамчун асари лексикографӣ. –Душанбе: Дониш, 1981. - 120 саҳ.
2. Баевский С.И. Описание персидских и таджикских рукописей Института народов Азии. Вып.4. Персидские толковые словари (фарҳанги). – Москва, 1962.
3. Баевский С.И. Ранняя персидская лексикография XI- XV вв. - Москва, 1989.
4. Воҳидов А. Аз таърихи луғатнависи тоҷику форс.- Самарқанд: Нашри ДДС, 1980. - 57 саҳ
5. Воҳидов А. Фарҳангшиносии форсӣ–тоҷиқӣ дар асрҳои X-XIX. - Самарқанд: нашри ДДС, 2018.
6. Капранов В.А. «Луғати фурс» Асади Тусӣ и его место в истории таджикской (форси) лексикографии. – Душанбе, 1969.- 212 с.